

Gazdag László

A Keynes-galaxistól a Friedman-galaxisig

(A monetarista fordulat és a világgazdasági korszakváltás)

1. A Keynes-galaxis

Szabályozni pedig kell!

A XIX. század a szabadversenyos kapitalizmus és az eredeti tőkefelhalmozás kora, és egyben a pusztító ciklikus válságok kora is volt. Marx „A tőké”-ben a kapitalizmus eredendő ellentmondásai-ból vezeti le a válságokat, mint amilyen a termelés társadalmási-tottsága és a magántulajdon közötti antinómia.

A XX. század huszas éveiben John Maynard Keynes kevésbé ideologikus megközelítésben a fogyasztás jövedelemrugalmasságának változásaira ügyel föl, és itt találja meg a válság okát, illetve kezelésének gyógymódját.

Keynes abból indul ki, hogy a jövedelmek növekedése az újratermelési ciklus elején, vagyis az előző válságból való kilábalás idején magával vonja a fogyasztás ugyanolyan arányú bővülését, ám egy pontot elérve a kettő elszakad egymástól, mert egy bizonyos jövedelemszint fölött növekszik a megtakarítási hajlam. A válságból éppen kilábaló társadalom növeli fogyasztását, realizálja a válság következtében elhalasztott vásárlásait, tehát föléli teljes jövedelmét. Később azonban előtérbe kerül a biztonságról való gondoskodás, vagyis még a szűkös jövedelmek egy részét is

igyekszik az egyén megtakarítani. Miután a bank kamatot is ad, érdemesebb odavinni a pénzt, mint a ládafiában tartani, ugyanakkor a bankár ezt a megtakarítást hitelként a termelőszférába áramoltatja, ahol ennek következtében továbblendül a prosperitás szakaszába érkezett gazdaság lokomotívja. A termelés gyorsuló bővülésével tovább nőnek a jövedelmek, még tovább fokozódik a megtakarítási kedv, vagyis a jövedelmek és a termelés egyre inkább elszakadnak a fogyasztástól. Következmény: a termelés túlfut a piaci keresleten, megint föllép a túltermelési válság, a tözsdén mindenki eladni akar és senki sem vásárol.

Ez egész más megközelítés, mint Karl Marxé volt hat évtizeddel korábban. Marx a kapitalizmus végső pusztulását jósolta meg a válságok következményeként, Keynes viszont „finomabb” terápiát javasol. Szerinte a jövedelmek és a fogyasztás között bővülő rést ki kell töltenie egy Új nagyfogyasztónak, az államnak, amely nem engedi a megtakarításokat a termelésbe áramlani, hanem leköti azokat, és más, nem termelő, de a társadalom számára mégis hasznos beruházásokra költi, mint amilyen szféra az infrastruktúra, az oktatásügy, az egészségügyi és szociális ellátás fejlesztése. Keynes ezzel megalapozza a paternalista, jóléti, újraelosztó állam modelljét, amelyet persze az I. világháború utáni nagy fellendülés idején senki sem vesz komolyan. Mígnem 1929 októberében, egy csütörtöki napon ki nem derül, hogy a Wall Streeten mindenki eladni akar, de nincs vevő...

Az 1929–33-as nagy világválság közben és után már mindenki számára világos, hogy a „dolgok” a régi módon már nem mehetnek tovább. Közben az állam szerepét erősen túlhangsúlyozó két szélsőséges történelmi kísérlet, vagyis a bolsevizmus és a fasiz-

mus egyaránt ráébreszti a politikai demokrácia, valamint a szabad piacgazdaság híveit, hogy valamilyen szabályozó elvre és mechanizmusra mégis csak szükség van. Így aztán 1932-ben Svédországban győznek a szociáldemokraták a parlamenti választásokon (44 éven keresztül, egészen 1976-ig hatalmon is maradnak), illetve 1932 novemberében Franklin Delano Roosevelttel kerül az Egyesült Államok elnöki székébe. Meghirdetett programja, a New Deal, vagyis Új Irányvonal, nyíltan az állami beavatkozás és szabályozás elvére épít. Mind a nagy válság, mind az I., majd a II. világháború kedvez az állami beavatkozás gondolatának, hiszen a tömegek és a vállalkozók is megtapasztalják ennek előnyeit.

1.1. A fundamentum

A XIX–XX. század fordulóján lezajlik a „*második ipari forradalom*”, vagyis kb. 1880–1914 között egy komplex technikai-technológiai forradalom tanúi vagyunk, amikor az elektromosság, a vegyipar, a belsőégésű motor stb. fölváltja a pöfögő gőzgép uralmát. Buday-Sántha Attila szerint (Környezetgazdálkodás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.) főként a belsőégésű motort kell itt kiemelni, ugyanis a közlekedés-szállítás nagy forradalma megy végbe, az olcsó olajra alapozva, és hirtelen összezsugorodik a földgolyó. Ez azonban a II. világháború végéig csupán potenciális lehetőség marad, ugyanis éppen a két világháború és a kettő közötti nagy világválság megzavarja ennek a trendnek a kifutását. A II. világháború után viszont elhárulnak az Új bázis innovációkra alapozott fejlődés akadályai, végbemegy a világot átfogó közlekedési és szállítási rendszerek kiépülése, a tömeges motorizáció, vagyis valóban összezsugorodik a glóbusz, a perifériák

belépnek a nemzetközi munkamegosztásba. Márpedig a perifériák ebbe a globális rendszerbe az olcsó munkaerejükkel és olcsó, nagytömegű nyersanyag- és energiahordozó kincsükkel képesek betago­lódni, valamint több milliárd ember tömegfogyasztásával.

Ennek lesz a következménye az, hogy a II. világháború után három évtizeden át töretlen a prosperitás, nem lép föl túltermelési válság, valamint hogy exponenciális trend szerint bővülhet a világ­gazdaság. Input oldalról az olcsó és korlátlan­nak tűnő nyers­anyag- és energiahordozó készletek biztosítják az olcsó termékek tömegtermelését, output oldalról pedig nincs piackorlát. A fejlett centrumokban (Nyugat-Európa, Észak-Amerika, Japán) gyorsan bővül a fogyasztás, a közel-perifériákon (Kelet-Európa és a Szovjetunió) hasonló ütemben, bár jóval alacsonyabb technikai bázison, illetve a III. világban is érzékelhetően, hiszen ne feledjük el, hogy aki idáig egy marék rizst evett naponta, most kétma­réknyival ezt megduplá­zhatja, vagy ha eddig mezítláb járt, a leg­olcsóbb cipő is jelentős ugrás a számára.

Vagyis a nyugati jóléti társadalom, a szociális piacgazdaság fundamentuma a perifériák olcsó munkaereje, olcsó nyersanyaga és energiája. Erre lehet fölépíteni a jóléti, paternalista, újraelosztó, költekező állam luxusát.

1.2. A keynes-i szentháromság

Ebben a közgazdasági modellben az állam fő feladata az újratermelési ciklus amplitúdóinak (kilengéseinek) a mérséklése. A termelés – foglalkoztatottság – pénzstabilitás képezi a „szentháromságot”, vagy ezek negatív oldalait tekintve a recesszió – munkanél-

küliség – infláció szentháromsága. E három tényező kombinációjával játszhat az állam az adott pillanatban.

Ha prosperitás van, bővül a termelés, csökken a munkanélküliség, az állam már megfelelő eszközökkel rendelkezik a túltermelés elkerülésére (tudniillik a jövedelmek adókkal történő elvonása és „improduktív” elköltése révén), akkor egyetlen gond lehet már csak: az infláció. A tapasztalat szerint a „túlfűtött” gazdaság, a „túl” gyors termelésbővülés az 1950-es, '60-as években enyhe inflációt eredményezett mindig. Egy-két százalékpontnyi inflációt a közgazdák a keynes-i rendszerben eleve jónak tartottak, hiszen az árak enyhe növekedése serkenti a termelést, ám 3% fölött már megkondult a vészharang.

Azonban itt meg kell állni egy pillanatra! Miért nő az infláció a keynes-i szisztémában, ha bővül a termelés? Elvileg a több termék megjelenése a monetár- és reálszféra egyensúlyának irányába hat, tehát mérsékli az inflációt, ami, mint tudjuk, nem más, mint pénztöbblet megjelenése a gazdaságban a reálgazdasági teljesítményhez képest. A növekvő termelés tehát elvileg csökkenő inflációval kellene hogy párosuljon.

Csak hogy a keynes-i rendszerben belépett egy „improduktív” nagyfogyasztó, amely nem vesz részt a termelésben: az állam. Földuzzadt az állami alkalmazotti siserehad, a hadsereg, rendőrség, az egészségügy és oktatásügy létszáma, s mindezen alkalmazottak jövedelme politikai okokból lépést kell hogy tartson a termelő szféra dolgozóinak jövedelmével. Ezért fut túl a reálszférán, tehát az anyagi termelésen a monetárszféra, vagyis itt a pénzbeli jövedelmek szférájának bővülése és ez inflációs szivást eredményez.

A pénzkibocsátást tehát vissza kell fogni, ami viszont a gazdaság „hűtését” eredményezi. Ha viszont recesszió van, akkor többletpénzt kell a gazdaságba pumpálni – ehhez a legegyszerűbb eszköz a banki kamatlábak csökkentése a jegybank által, vagyis a hitelfölvétel megkönnyítése –, és ezáltal a gazdaság serkentése. Működött is a keynes-i szentháromsággal való játék egészen az 1970-es évek elejéig.

1.3. A Keynes-galaxis vége: a strukturális válság

1973. október 6-án kitört a jom kippuri háború, vagyis Izrael legnagyobb ünnepén, az engesztelés napján Anvar Szadat megindította csapatait az 1967 óta lezárt Szuezi csatorna teljes hosszában. A szovjet fegyverekkel fölfegyverzett egyiptomi csapatok áttörték a Ben Gurion vonalat és benyomultak a Sínai-félszigetre. Az arab államok olajembargót hirdettek Izrael támogatóival szemben, az olaj ára az égbe szökött. 1972–1980 között három hullámban (1973, 1978, 1980) az olaj ára 32-szeresére emelkedett és elérte a barrelenkénti 36 dollárt. Az olajválság hamarosan általános energia- és nyersanyagválsággá terebélyesedett, vagyis kicsúszott a keynes-i modell alól, a paternalista, újraelosztó, költekező állam alól a talaj, véget ért az olcsó energia és nyersanyag korszaka.

A nyugati szociáldemokrata kormányok nem értették a válság lényegét, védekezni akartak ellene, és nem alkalmazkodni. (Sünnisznóállás szindróma.) Igyekeztek megmenteni a bajba jutott ágazatokat, vállalatokat állami dotációkkal, ez viszont a költségvetési deficit gyors növekedését eredményezte, és hamarosan ez a deficit vált a fő inflációerjesztő tényezővé.

Megjelent a közgazdák rémálma, a stagfláció, vagyis együtt a recesszió, a munkanélküliség és a vágtató infláció. A keynes-i szentháromság csődöt mondott. A szociáldemokrata kormányokat kétségbeesett kapkodás jellemezte, az egyensúlyt fiskális restrikcióval, nadrágszj meg húzással akarták helyreállítani (ugye milyen ismerős?), persze eredménytelenül, hiszen nem a lakosság „pazarló” túlfogyasztása idézte elő a válságot, hanem az elavult gazdaság szerkezet.

2. A Friedman-galaxis

A monetarista válasz

Milton Friedman, a Nobel-díjas amerikai közgazda az inflációt jelezte meg egyes számú közellenségnek, a munkanélküliség és a recesszió helyett. Ez nem tűnt túl logikusnak, hiszen az addigi felfogás szerint az inflációt el lehet viselni, ha a bérek közel együtt nőnek az árakkal, ha közben a termelés bővül és a munkanélküliség csökken. Az infláció „demokratikus”, mert mindenkit egyformán sújt, hallani ma is gyakran ezt a véleményt.

A „chikágói fiúk”, vagyis a monetaristák azonban már A. C. Pigou óta, vagyis az 1930-as évek óta tagadták ezt a nézetet. Az inflációnak is vannak kárvallottjai és haszonélvezői egyaránt. Haszonélvezői az elavult, rossz hatékonyságú ágazatok, vállalatok, tevékenységek (az ott dolgozók és a tulajdonosok egyaránt), amelyek és akik inflációs árnyereség realizálása révén képesek fennmaradni. Vagyis a monetaristák szerint az infláció elfödi a bajt, a beteg góccokat, megakadályozza a schumpeteri „teremtő pusztulást”, az alacsony hatékonyságú szférák leépülését, az erőforrások áramlását a magasabb hatékonyságú szférák felé. Így rossz

szerkezetben rögzül a gazdaság, egyre rosszabb szerkezetben, és egyre inkább nem jövedelmet termel, erőforrásokat teremt, hanem föléli ezeket, kimerítve a társadalom tartalékait.

A stabil, jó pénz megteremtése, vagyis az infláció letörése tehát kikényszeríti az egészséges szerkezetváltást, a folyamatos megújulást, mert az alacsony hatékonyságú szféra számára lehetetlenné teszi inflációs árnyereség bezsebelését és ezzel a túlélést.

A stabil pénz másik fontos eredménye, hogy megőrzi a jövedelmek vásárlóértékét, vagyis regenerálja a piacot, stabilizálja (nem hagyja romlani) az életszínvonalat. Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy már csak ezért sem tekinthető a fiskális, restriktív politika, a nadrágszíjmeghúzás valamiféle „monetáris szigorznak”, sőt, éppenséggel homlokegyenest ellenkezője annak. Ne feledjük, hogy például a Bokros-csomag meghirdetése után (1995. március 12.) az infláció tíz százalékponttal emelkedett abban az évben, 18%-ról fölment 28%-ra, annak minden káros gazdasági kihatásával együtt. Ennek semmi köze a monetáris szigorhoz, amely a gazdaság mélyáramaira, a termelés és szolgáltatás szférájára hat, míg a fiskális restriktív hatása mindig is megreked a fogyasztás, az elosztás szintjén, vagyis csupán a felszín csalóka kapargatásának tekinthető. A fiskális restriktív az átmeneti, csalóka egyensúlyjavulás révén éppenséggel megtéveszti a társadalmat, a döntéshozókat, és ezzel inkább elodázza, sőt tetézi a bajt! Ez volt a Bokros-csomag legnagyobb bűne, és nem az a közvetlen kár, amit okozott. Mellesleg a „szocialisták” legostobább, legnagyobb öngólja, amikor a Bokros-csomagra vezetik vissza a jelenlegi gazdasági föllendülést. Ez egyrészt nem igaz, másrészt önmagában elegendő ahhoz, hogy elveszítsék a következő válasz-

tásokat. Kétségtelen tény, hogy a FIDESZ-kormány legnagyobb fegyverténye, hogy szakított elődei (25 éve folytatott!) fiskális restriktív politikájával. Ez gazdaságtörténeli, sőt, történelmi fordulat! Az más kérdés, hogy az infláció elleni harc fontosságát ez a kormány sem ismerte még föl, azért hanyagolja el ezt a kérdést. Az infláció letörése ugyanis alfája és omegája mindenmű gazdasági kibontakozásnak, tehát értelmetlenek az olyan érvek, miszerint „érhettünk volna el nagyobb eredményeket e téren, de annak nagy társadalmi áldozatai lettek volna”. Miféle „társadalmi áldozat” az, ha a kisember (nyugdíjas, bérből és fizetésből élő) jövedelmének a vásárlóereje megmarad, nem romlik? Itt „társadalmi áldozatról” fecsegni közönséges ostobaság! Az inflációt le kell törni, mégpedig ha úgy tetszik, bánni áron!

2.1. A „konzervatív” kormányok reakciója

1979 áprilisában előre hozott parlamenti választásokat tartottak Nagy-Britanniában, és hatalomra került a toryk vezére, a „Vaslady”, vagyis a vegyészmérnök végzettségű Margaret Thacher. Első intézkedéseként beszüntette a bajba jutott ágazatok, vállalatok állami támogatását, aminek rögtön az lett az eredménye, hogy a skót felföldön be kellett zárni 23 szénbányát. Ugyanakkor Thacher nagyarányú privatizációba kezdett, többek közt magánkézbe adta a brit államvasutakat. Így jelentősen csökkentette a költségvetés deficitjét, vagyis lanyhult az inflációs nyomás.

Thacher kemény kézzel vette kézbe a fontsterling külső és belső megerősítését, beszüntette a leértékelgetés gyakorlatát, jelentősen megemelte a központi jegybank irányadó kamatlábait. Gyárbezárások következtek, 20 százalék fölé szökött a munkanél-

külségi ráta, a bányászok az utcára vonultak a militáns szakszervezeti vezér, Scargill irányításával.

Ebben a válságos helyzetben, 1982 februárjában az argentin katonai junta „segített” a Vasladynek azzal, hogy megszállta a brit fennhatóság alatt álló Falkland-Malvin-szigeteket. Galtieri tábornok-elnök azonban elszámította magát, Thacher odaküldte a jóval erősebb brit flottát, amely elsüllyesztette az argentin haditengerészet büszkeségét a Belgramo cirkálót, majd visszaszerezte a vitatott szigeteket. Ez a siker segített helyreállítani a britek megtépázott önbizalmát és a gazdasági nehézségek ellenére a toryk megnyerték az 1983-as parlamenti választásokat. Közben a gazdasági reformok eredményei kezdtek beérni. Először is sikerült a kétszámjegyű inflációt letörni öt százalék alá, és a brit kisember kezdte érezni hogy már nem csökken az életszínvonala, nem romlik a pénz. Sőt, a feldolgozóiparban az 1970-es évek átlagos évi egy százaléknyi reálbér növekedését sikerült 4–5%-ra föltornáznia, vagyis érzékelhetővé vált az életkörülmények javulása. Ebből is érzékelhető, hogy a legnagyobb válság, a legmegrázkódtabb strukturális átalakulás közepette sem került szóba a nadrágszj meghúzás, vagyis nem volt brit „Bokros-csomag”.

1980 novemberében az amerikai elnökválasztást Ronald Reagan nyerte, akinek első intézkedései közé tartozott a FED (Federal Reserve Board), vagyis a központi jegybank kamatlábának fölemelése 5-6%-ról 19%-ra. A dollár erősödni kezdett a többi valutához képest, és ez a külkereskedelmi mérleg romlását idézte elő. A külkereskedelmi deficit mértéke elérte az évi 200 milliárd dollárt. A hagyományos iskolákban nevelkedett közgazdasági guruk a hajukat tépték. Csakhogy a 200 milliárd dolláros hiány mellett ennél

nagyobb mértékű tőkebeáramlás következett be az erős dollár vonzása következtében, és ez a tendencia a mai napig tart. Például 1999-ben már 340 milliárd dollár volt az USA külkereskedelmi deficitje, ugyanakkor viszont 370 milliárd dollárnyi külföldi tőke áramlott be, főként amerikai tőzsdei részvények, banki és kormánykötvények vásárlása formájában. Napi hárommilliárd dollárnyi tőkeimport finanszírozza tehát a külkereskedelmi hiányt, és még jut a gazdaság modernizációjához való hozzájárulásra is. Az amerikai részvények iránti belső és külső kereslet növekedése a részvényárfolyamok elképesztő szárnyalását eredményezte. Az 1990-es években az 500 legnagyobb vállalat részvényeiből képzett összesített mutató 400 százalékkal, a „high-tech” vállalatokra vonatkozó Nasdaq-index 1180 százalékkal (!) nőtt.

Az USA az évezred utolsó két évtizedében megőrizte világ-gazdasági pozícióit, termelékenységi és technikai-technológiai fölényét Japánnal és Nyugat-Európával szemben. Sőt, az amerikai termelékenység javulásának mértéke kifejezetten növekedett az 1990-es években, stabilan 4–5% körül évente miközben Japánban egészen alacsony szintre, egy százalék körüli értékre zuhant ez a fontos mutató. Az Egyesült Államok a nagy makrostruktúra-váltást kifejezetten a külföld (Nyugat-Európa és Japán) tőkéjével finanszírozta.

Ronald Reagan elnöksége alatt (1980–1988) 40 millió új munkahelyet teremtettek, amit Bill Clinton két elnöki periódusa (1992–2000) további tízmillióval növelt. Mindez az erős dollárnak volt köszönhető. Ugyanezt a gazdaságpolitikát követte az 1981-ben hatalomra került Helmut Kohl kormánya (CDU-CSU) az NSZK-ban, hasonló sikerekkel. Németország megerősítette ve-

zető pozícióját a világ legnagyobb exportőreként. (A közhiedelemmel ellentétben nem Japán a világ első exportőre, hanem csupán a harmadik az NSZK és az USA mögött, már évtizedek óta!)

Érdekességként megemlíthető, hogy Spanyolországban az 1983-ban megválasztott szocialista kormány Felipe Gonzales vezetésével, illetve a Franciaországban ugyancsak hatalomra került szocialisták Mitterrand elnöksége, és a négy kommunista minisztert is fölvonultató baloldali kormány uralma alatt a „vegytisztá” monetarista, konzervatív recepteket alkalmazták a válságból való kilábalás során. Franciaországban 2002-re teljesen fölszámolják a szénbányászatot, erőteljesen karcsúsították a kohászatot, nehézipart stb. Spanyolországban Gonzales főlvállalta a hárommilliós munkanélküliséget azért, hogy letörje az inflációt, és Spanyolország hamarosan Európa egyik igazi gazdasági sikerországa lett, egyben cáfolva azt a gyakori nézetet, miszerint a diktatúra jobban kedvez a gazdasági fejlődésnek, vagy a válságból való kilábalásnak. A Franco-diktatúra idején (1939–1975) Spanyolország Európa „szegényháza” volt, Garcia Lorca hátborzongatóan ábrázolt, középkort idéző falvaival, faekével földet túró parasztjaival, elmaradott iparával.

Még Svédországban is a monetarista receptek segítségével hajtották végre a gazdasági szerkezetváltást az 1983-ban a hatalomba visszakerült szociáldemokraták Olof Palme vezetésével. (Itt, Svédországban a szociáldemokraták első korszaka 1932–1976 között, 44 éven át tartott. 1976-ban a konzervatív Falldin győzött, ám különös módon ő a szociáldemokrata recepteket erőltette tovább.) Fölszámolták az évszázados hagyományokra visszavezethető svéd hajóépítő ipart, jelentősen karcsúsították a le-

gendás svéd kohászatot („svéd acél”). Finnországban ugyanez történt, és a „halszagú atyafiak” a bútoripar, a faipar, a papíripar finn sztereotípiáival szemben hamarosan valóságos informatikai és mikroelektronikai középhatalommá váltak, elegendő csak annyit kimondani, hogy *Nokia!*

Általában véve kijelenthető, hogy végbement a szociáldemokrácia nagy metamorfózisa, vagyis választási tömegpárttá való átalakulása a konzervatív, monetarista receptek alkalmazásával együtt. Elvesztették a jelentőségüket az olyan fogalmak, mint „baloldal-jobboldal”, „polgári” stb. Árnyalatnyi különbségek maradtak, illetve a 3–4 évenkénti választások nem szolgának másra, mint a hatalom időnkénti szigorú kontrolljára.

Végezetül meg kell állapítani, hogy amikor a Világbank és az IMF (Nemzetközi Valutaalap) ügyeletes gurui ugyanazt az egyenreceptet javasolják, erőltetik Ugandától kezdve Bangladeshen át, Magyarorszáig és Lengyelorszáig, amely recept lényege a nadrágszíjmeghúzás, olyanok esetében, akiknek már nadrágjuk sincs, akkor itt nem valamiféle „monetarista” receptekről van szó. Ellenkezőleg! A primitív fiskalizmus éppenséggel a monetarizmus ellentéte, és természetesen „eredményei” is csak ellentétesek lehetnek: a nyomor fokozódása, a gazdasági lecsúszás, hanyatlás, az eladósodás folytatódása.